

Lepinguvabaduse põhimõte Euroopa ühtlustavas tsiviilõiguses ja Eesti tsiviilõiguse reform

Irene Kull (RiTo 2), Tartu Ülikool

Euroopa õigusliku integratsiooni eesmärgiks on ühtne tsiviilõigus, kus on kõrvaldatud erinevused õigussüsteemide vahel ja sellega tagatud ka ühtne õiguskultuur kogu Euroopas.¹ Õiguskultuuride lähendamise eesmärgil on oma tegevust laiendanud ja intensiivistanud nii rahvusvahelised organisatsioonid kui ka riiklikud seadusloomega tegelejad.² Nii võib märgata ühelt poolt rahvusvaheliste organisatsioonide mõju kasvu riiklikule õigusele, kui nende poolt vastuvõetud aktid võetakse aluseks uute seaduste väljatöötamisel. Teiselt poolt mõjutavad Euroopa tsiviilõiguse ühtlustamist muudatused ja uued ideed üksikutes õiguskordades, mis levivad positiivsete eeskujudena.³ Seetõttu on teiste riikide seaduste uurimine ja kasutamine oma seaduste väljatöötamisel muutunud möödapääsmatuks erinevate unifitseerimisülesannete tõttu.

Eesti õigussüsteemi reformimisel on vastu võetud olulisi seadusi ja muudetud kehtivaid õigusakte. Ühe õigussüsteemi asendamisel teisega on tulnud teha õiguspoliitilisi otsustusi, valides oma seaduste koostamiseks kohaseid mudeleid maailma õigussüsteemide seast. Teistelt riikidelt laenamine on õigusliku integratsiooni ja õigusliku regulatsiooni ühtlustamise kõige levinum viis. Nii on inimühiskonna ajaloo vältel õigussüsteemid avaldanud erinevaid teid pidi vastastikust mõju ja jäävad seda tegema ka edaspidi (De Cruz 1999, 485–486).

Kehtivat õiguskorda reformides on Eesti ühiskond juba vastu võtnud ja peab ka edaspidi vastu võtma seni tundmatuid või ka harjumatuid käitumisreegleid, mis sisalduvad uutes seadustes normidena. Need on olnud vaba turumajandusega ühiskonna normid ja käitumisreeglid, Eesti vabaturumajanduse kogemus on aga veel lühike ja traditsioonid kujunemas. Senine kohtupraktika on olnud ebakindel, sest tugineda tuleb osaliselt seadustele, mis pärinevad teisest ühiskondlikust korrast ja ei vasta seega enam tegelikele ühiskondlikele suhetele. Valdkondades, kus juba kehtivad uuele õiguskorrale vastavad seadused, puuduvad aga ühtse kohtupraktika jaoks vajalikud teoreetilised uurimused ja väljakujunenud seisukohad.⁴

Kohtud peavad endale võtma õiguse edasiarendaja rolli seal, kus tuleb kohaldada eraõiguse neid põhimõtteid, mida tunnevad ja tunnustavad teised Euroopa riigid, kuid mis ei ole meie õiguskorras veel seadustena reguleeritud (Kull 1999). Üheks olulisemaks selliseks põhimõtteks tsiviilõiguses on eraautonoomia põhimõte, mis lepingulistes suhetes väljendub lepinguvabaduse printsiibina.

Eraõiguse tähtsaimaks instituudiks on leping, sest siin avaldub tsiviilõiguse eraautonoomia põhimõte ehk isikute individuaalne autonoomia ja enesemääramisõigus kõige otsesemalt. Lepingute sõlmimise vabadus on iseloomulik vaba turumajandusega riikidele, sest leping kui ühiskondlike suhete reguleerimise eraõiguslik vahend muudab võimalikuks vaba ettevõtluse ja majandussuhete vastutustundliku loomise. Lepinguvabaduse põhimõtte üleüldise tunnustamise peamiseks põhjuseks ongi olnud asjaolu, et lepingut on läbi aegade peetud

kõige efektiivsemaks ühiskonna enesereguleerimise vahendiks, vahendiks millega kaasneb ühiskonna liikmete vajaduste maksimaalne rahuldamine.

Suhtumine lepinguvabadusse on ajaloo jooksul muutunud, liikudes kellapendlile sarnaselt ühest äärmusest teise (Atiyah 1989, 31; Atiyah 1979). Lepinguvabaduse idee rajanes algselt tahte vabaduse teorial, mille juured pärinevad 18. sajandi lõpust ja 19. sajandi algusest. *Laissez-faire* filosoofia kohaselt pidi igaüks omama õigust ja vabadust kujundada oma elu, nagu ta soovis, tingimusel, et see ei piira teiste ühiskonnaliikmete vabadust. Riigi ülesanne oli tagada kodanike usu- ja sõnavabadus ning töö ja elukutse valiku vabadus. Niisamuti pidid kodanikud olema ka vabad lepingute sõlmimisel, omades õigust ise otsustada, kas leping sõlmida ning kellega ja millistel tingimustel leping sõlmida. Just liberalismi periood mõjutas oluliselt traditsioonilise ehk klassikalise lepinguõiguse kujunemist (Kötz, Flessner 1997, 5). Klassikalise lepinguõiguse teooria tähtsaim küsimus on: miks on leping siduv? Vastus sellele küsimusele tugineb isikuvabaduse ideele, mille kohaselt on leping selle tõttu siduv, et lepinguga on pooled oma isikuvabadust vabatahtlikult piiranud. Teiseks klassikalise lepinguõiguse oluliseks ideeks on vabatahtliku kokkuleppe ehk konsensuse idee. Vabatahtlik kokkulepe eeldab kahte võrdset poolt, kes loovad eeldatavasti õiglase suhte oma vabalt kujunenud ja vabalt tehtud tahteavalduste kaudu. Leping väljendab seega poolte vaba tahtet ja vabadust sõlmida kokkuleppeid oma tahte kohaselt võis piirata ainult äärmisel vajadusel avalikes huvides (Nicholas 1992, 32–33).

Klassikaline lepinguõigus ei arvestanud aga paljus tegelikkusega. Nii näiteks ei pööratud piisavalt tähelepanu asjaolule, et lepingupooled ei ole kunagi täiesti võrdsed tingimuste üle kauplemisel, et leping on protsess, mitte staatiline seisund jne. Klassikalise lepinguõiguse perioodile järgnes paternalismi ajajärk, mida Atiyah piiritleb aastatega 1870–1980. Sellel ajajärgul vähenes märgatavalt usk lepinguvabadusse. Muudatused suhtumises lepinguvabadusse olid seotud tüüptingimuste kasutuselevõtmisega tootjate ja teenuste pakkujate poolt, vaba tahte ja vaba valiku piiramisega võlasuhete⁵ tekkimisel ja tarbija kui subjekti eristamisega teiste lepingusubjektide seast (Atiyah 1989, 18).

Tänapäeval võib leida väga erinevat suhtumist lepinguvabadusse. Kaheldamatult on lepinguliste suhete subjektide positsioon lepingu sõlmimisel ja hilisemal täitmisel ebavõrdne. Ebavõrdsus ühiskonnaliikmete vahel järjest suureneb, sest suurenevad erinevused majanduslikus seisundis, teadmistes, kättesaadavas informatsioonis, võimupositsioonis ja võimalustes oma tahtet peale suruda. See on kaasa toonud vajaduse teatud subjektide grupe kaitsta. Kaitse võib aga teatud staadiumis pöörduda kaitstavate subjektide endi vastu, tuues kaasa hoopis nende olukorra halvenemise. Nii näiteks on ka Eestis hakatud aru pidama selle üle, millise piirini peab riik seadustega töövõtjaid kaitsma, et see kaitse ei halvendaks nende olukorda tööandjate vastumeetmete tõttu. Samuti on üürnike seisundi kaitsmisel oluline ette näha, millised on nende kaitsevahendite suhtes kohaldatavate vastumeetodite tagajärjed üürnike tegelikule seisundile. Kohtud peavad omakorda igas konkreetsetes vaidluses otsustama, kas riik peab kaitsma rumalat, väheoskuslikku ja ettevaatamatut lepingupoolt igal juhul või ainult siis, kui teine pool kasutas seda olukorda hea usu põhimõtet rikkudes ära.

Eesti ühinemisel Euroopa õigusruumiga tuleb ka meil hakata hindama seda piiri, millises ulatuses lubada tsiviilsuhetes autonoomiat ja millal on vajalik riigi sekkumine erasuhetesse. Üksikutes õigusvaldkondades toimuv seaduste ühtlustamine ei tähenda üheselt õigussüsteemide konvergensti ega ühtse Euroopa õiguse kujunemist lähemal ajal. Majanduslik kooperatsioon Euroopa riikide vahel võib ühtlustamisprotsessi kiirendada, kuid see on ainult väike samm ühtsuse poole. Põhiliseks takistuseks on erinevused ideoloogias, poliitilistes suunitlustes, sotsiaal- ja majanduspoliitikas, moraalses väärtustes ja filosoofias, suhtumises õigusesse ning õigusstruktuuride, täidesaatmis- ja administratiivstruktuuride võimekuses (De Cruz 1999, 40). Õiguses väljenduvad aastasade vanused traditsioonid, mida ei saa muuta ilma sotsiaalsete vastukajadeta. Õigussüsteemide konvergenst tagab küll reeglite universaalsuse ja majanduslike ning äriliste huvide kaitse, kuid õigus ei ole ainult positiivse õiguse normid seadustes (Legrand 1997, 425–428). Isegi kui Eesti võtab üle Saksamaa või mõne teise Euroopa riigi õigussüsteemi olulisemad instituudid ja regulatsioonid, ei saa oodata vastuvõetud seaduste samasugust tõlgendamist kui nende päritolumaal või regulatsioonide efektiivset toimimist väljaspool kohtumõistmist.

Nagu juba eespool märgitud, ei saa tänapäeval lepinguvabadust pidada eraõiguse keskseks ideeks, sest tsiviilsuhetes osalejatel tegelik vabadus ja võrdsus puudub. Paljud õigusteadlased on esitanud põhimõttelise küsimuse, kas saab lepinguvabadust moodsate õigussuhete juures tunnustada õiguskorra põhialusena ja juhtmotiivina ning kas pole juba aeg lepinguvabaduse printsiip asendada lepingulise õigluse printsiibiga. Olulisemaks peetakse nende isikute huvide kaitsemist, kes ei suuda oma huve ise kaitsta ja allutavad seetõttu ennast kohustustele, mis ei ole kooskõlas nende tegeliku tahtega (Kötz, Flessner 1997, 12). Niisuguste isikute huvide kaitseks on antud kohtule õigus lugeda tühiseks lepingupunktid, mis rikuvad lepingupoolte kohustuste ja õiguste tasakaalu ühe poole kahjuks vastuolus heade kommetega (Smith 1996, 143). Muutunud on ka selle isiku mudel, kes osaleb lepingulistest suhetes. Nimelt on mudeliks vastutustundeline isik, kes teab oma tegude tagajärgi, suudab neid hinnata ja teab, millised on ühiskonnas tunnustatud käitumisreeglid. Efektiivseks kaitsevahendiks ongi kujunemas riskide jaotamine lepingupoolte vahel. Riski jaotamise põhimõttele tugineb suures osas lepingute vaidlustamise õigus, kaitsevahendite kohaldamine, vastutus jne.

Eesti uue võlaõigusseaduse ettevalmistamisel oli üheks probleemiks tasakaalu leidmine lepinguvabaduse ja selle piirangute vahel. Seaduse loojad peavad arvestama nii vabaduse garanteerimisega kui ka piirangute seadmise sellega, millised on võimalikud tagajärjed nii õiguse rakendajate kui ka seda väljastpoolt hindajate seisukohalt. Järgnevalt mõningatest probleemidest, mis seonduvad lepinguvabaduse põhimõtte realiseerimisega võlaõigusseaduse eelnõus.⁶

Lepingute sõlmimisvabadus

Lepingute sõlmimisvabadus tähendab, et üksikisik on vaba otsustama, kas ja kellega ta sõlmib lepingu. Eesti Vabariigi põhiseaduse § 19 tagab igaühele vaba eneseteostuse õiguse tingimusel, et austatakse ja arvestatakse kolmandate isikute õiguste, põhiseadusliku korra ning heade kommetega. Kui võlaõiguslike lepingute sõlmimine on teatud õigussubjektidele

keelatud või nende sisu on imperatiivselt määratud, siis on tegemist põhiõiguste piiramisega, mida saab Eestis teha ainult kooskõlas põhiseaduse §-ga 11. Lepingute sõlmimisvabadust tagab ka Eesti Vabariigi põhiseaduse §-s 31 sätestatud tegutsemisvabadus.

Lepingute sõlmimisvabadust võib piirata nii enesepiirangute kui ka seadusega. Nii võidakse lepinguga kohustuda lepingut sõlmima või selle sõlmimisest hoiduma. Näiteks näeb võlaõigusseaduse eelnõu § 31 ette võimaluse sõlmida eelleping, millega võetakse kohustus sõlmida leping tulevikus. Seega määratleb eelnõu üheselt õiguse seada enesepiiranguid lepinguvabadusele kokkulepetega, mis vastavad seaduses ettenähtud nõuetele (piisavalt määratletud sisu ja põhilepingule seadusega ettenähtud vorm), kõrvaldades sellega kehtiva õiguse puudulikust regulatsioonist tuleneva ebamäärase suhtumise eellepingutesse.⁷ Lepingu sõlmimisvabaduse piiranguna käsitletakse ka optsoone, kus antakse ühele lepingupoolele õigus ühepoolse tahteavaldusega lepinguline suhe tekitada või seda pikendada. Majandustegevuses kasutatakse ka mitmesuguseid lepingute sõlmimisest hoidumise kokkuleppeid, mida aga piiratakse reeglina konkurentsipiirangute vastaste seadustega.

Seadustest tulenevaks sõlmimisvabaduse piiranguks on tavaliselt lepingu sõlmimise sund või keeld. Lepingute sõlmimisvabadus võib olla piiratud olukorras, kus tegemist on kas seadusliku või faktilise monopoliga. Lepingu sõlmimise sund pannakse reeglina monopoolses seisundis olevale lepingupoolele (nt elektrienergia ja soojusenergia müüjad, transporditeenuste pakkujad jne).⁸ Seadusest tulenevad piirangud on seatud nii tarbija kaitseks kui ka turu kui terviku kaitseks. Nii näiteks kehtestab konkurentsiseadus piirangud lepingute sõlmimisel, kui lepingu sõlmimine tooks kaasa konkurentsiseaduse nõuete rikkumise. Lepingu sõlmimise sund võib tuleneda ka üldisest heas usus käitumise kohustusest. Eestis selline kohtupraktika küll puudub, kuid näiteks Saksa LV õiguspraktikas on lubamatuks peetud olukorda, kus pagaritöökoja omanik keeldub müümast leiba, kui ta on ainuke, kes selles piirkonnas leiba müüb; samuti olukorda, kus teatri omanik keelab lavastust negatiivselt kajastanud kriitikul etendusi külastada (Medicus 1996, 46). Seaduses kehtestatud lepingu sõlmimissund või lepingu sõlmimise keeld ei piirdu ainult sõlmimise sunniga, vaid hõlmab reeglina ka lepingu kujundamisvabadust. Nimelt lisaks sunnile sõlmida leping pannakse tavaliselt lepingupoolele ka kohustus sõlmida see teatud tingimustel, sest vastasel korral saaks raskusteta talumatute lepingutingimuste seadmisega sõlmimissunnist kõrvale kalduda.

Lepingu sõlmimise vabadus tähendab ka vabadust kindlaks määrata, millal loetakse leping sõlmituks, milliste tingimuste täitmisel leping jõustub, milline on lepingueelsete suhete õiguslik tähendus ja nende tekkimise võimalikud tagajärjed. Lepingu sõlmimise eesmärgiks on kindlustada ennast õiguslikult tagatud võimalusega nõudeid esitada, nende nõuete rahuldamine kohtu poolt ja hilisem täitmine. Siduvuse tagamine on oluline seetõttu, et valdavalt võetakse lepinguga endale kohustus teha midagi tulevikus.⁹ Leping on siduv ainult siis, kui vastab seaduses ettenähtud nõuetele. Sellisteks siduvust tagavateks nõueteks on näiteks osalejate õigus- ja teovõime, mida reguleeritakse tsiviilseadustiku üldosa seaduse sätetega. Samuti võib lepingu siduvust ohustada lepingupoole eksimus, tahtlik eksimusse

viimine (pettus), ähvardamine, raskete asjaolude kokkulangemine või otsusevõimetus, mis võimaldavad lepingut vaidlustada. Leping peab kehtimiseks olema ka kooskõlas põhiseaduse, avaliku korra ja seadustes sätestatud nõuetega. Leping võib olla tühine või vaieldav ka kehtestatud vorminõuete rikkumise tõttu. Kõik need on aga igasuguste tehingute kehtivuse üldised tingimused. Lepinguõiguse spetsiifiliseks probleemiks on aga siduvuse tekkimise momendi ja siduva kokkuleppe tunnuste kindlaksmääramine.

Leping on kahtlemata üks enam unifitseeritud eraõiguse instituut (Schlesinger 1968). Kui klassikaline lepinguõigus nägi lepingut eelkõige staatilise seisundina, siis tänapäeval ei kahtle enam keegi, et leping on enamikul juhtudel dünaamiline nähtus. Seetõttu on ka lepinguõiguse piire kaasajal oluliselt laiendatud, võrreldes klassikalise lepinguõigusega. Lepingu mõiste seostamine dünaamilisusega viitab lepingule kui protsessile, kus pooled peavad läbirääkimisi, saavutavad uusi kokkuleppeid, seavad lepingutingimused sõltuvusse muutuvatest asjaoludest ja jäävad seotuks pikema aja jooksul. Niisugustes lepingutes on raske kindlaks teha seda konkreetset momenti, millest alates võiks lugeda lepingu sõlmituks (Kötz, Flessner 1997, 15; Wilhelmsson 1995; Wilhelmsson 1993). Nii loetakse võlaõigusseaduse eelnõu § 9 lõige 1 kohaselt leping sõlmituks, kui on piisavalt selge, et pooled on saavutanud kokkuleppe. Kokkuleppe selgus aga tuleb kindlaks teha igal konkreetset juhul eraldi, arvestades kõikide asjaoludega. Selline lepingu sõlmimise momendi kindlakstegemise regulatsioon tagab õigluse lepingulistes suhetes ja väldib formaalsust, mille paljudel juhtudel toob kaasa kehtiv tsiviilkoodeks (Eesti NSV tsiviilkoodeks 1964) § 165 lõikes 1 ettenähtud nõue saavutada kokkulepe kõikides olulistest tingimustes. Kehtiv tsiviilkoodeks ei luba jätta lepingutingimusi lahtiseks või panna nende määramine kolmandatele isikutele, ühele poolele või kohtule. Oluliseks tuleb pidada seda, et võlaõigusseaduse eelnõus antakse kohtule seaduslik võimalus sekkuda lepingulisse suhtesse, määrata ise puuduvad tingimused ja seega kaitsta poolt, kes on lepingu siduvusele õigustatult tuginenud.

Lepingu sõlmimisvabadus tähendab vabadust pidada läbirääkimisi ja vabadust mitte saavutada kokkulepet. Kui aga seda vabadust kasutatakse hea usu vastaselt, tekitades sellega teisele poolele põhjendamatu kulutusi või muud kahju, siis on õigustatud ka vastutuse panemine hea usu põhimõtet rikkunud poolele. Võlaõigusseaduse eelnõus allutatakse õiguslikule regulatsioonile ka need suhted, mis tekivad läbirääkimiste ajal. Nimelt sätestab VÕS § 12 lõige 1, et lepingueelseid läbirääkimisi pidavad või lepingu sõlmimist muul viisil ettevalmistavad isikud peavad mõistlikult arvestama teineteise huvide ja õigustega. Samuti on pooltel kohustus edastada läbirääkimiste käigus teineteisele tõeseid andmeid. Tsiviilseadustiku üldosa seaduse eelnõu § 92 kohaselt tuleb teatamiskohustuse kindlakstegemisel arvestada kõikide asjaoludega, eriti aga asjaolu ilmse tähtsusega teise poole jaoks, eriteadmiste olemasoluga pooltel, teise poole mõistlike võimalustega vastavate andmete saamiseks ja poole poolt andmete saamiseks tehtud kulutustega (eelnõu tekst kättesaadav aadressil <http://www.just.ee>). Nimetatud asjaolusid ei ole küll Euroopa riikides seadusega tunnustatud teatamiskohustuse hindamise alustena, kuid sealse kohtupraktika jaoks ei ole nendes midagi uut. Nii näiteks on teiste Euroopa riikide kohtupraktikas tavaline, et arvestatakse isikute eriteadmisi või kulutusi informatsiooni omandamiseks seadusliku teatamiskohustuse tunnustamisel (Beatson, Friedman 1995, 107–108; Musy 1995). Eesti

kohtupraktika peab hakkama seega tunnustama teatamiskohustust kui seaduslikku kohustust, mille täitmist saab kohtulikult nõuda ja mille rikkumisel peab rikkunud pool hüvitama tekkinud kahju. Teatamiskohustuse kehtestamine seadusega on ka majanduslikust aspektist oluline (Musy 1995).

Lepingu sisu määramise vabadus

Lepingu sõlmimise vabadus ei ole majandussuhetes osalejate jaoks nii olulise tähendusega, nagu seda on lepingu sisu määramise vabadus. Lepinguvabadus tähendab, et tsiviilsetes osalejad võivad määrata ise lepingu sisu ja lepingutüübi. Lepingu sisu kujundamise vabadusele on aga põhiseaduse ja muude seadustega seatud piirid. Lepingu sisu määramise vabadust piirab eelkõige kehtiva tsiviilseadustiku üldosa seaduse sätetest tulenev kohustus järgida lepingutes häid kombeid ja põhiseaduslikku korda.¹⁰ Siin kasutab seadusandja eetilise ja moraalse käitumise kaanoneid eesmärgiga fikseerida piirid, mille raames lepinguvabadus tagatakse. See on üldklausel, mis vajab täpsustamist kohtupraktika poolt. Moraalse käitumise standardiks peetakse kõikide õigesti mõtleivate inimeste poolt väljendatud sündsustunnet (Köhler 1998, 199). See ei tähenda kindla isikute grupi tundlikkust, vaid tavalist tundlikkust viisakuse ja sündsuse suhtes. Kohtud lähtuvad konkreetse vaidluse lahendamisel enda ja varem analoogilistel asjaoludel tunnetatud sündsustundest. Igas väljakujunenud kohtupraktikaga riigis võib välja tuua tüüpilised olukorrad, kus leping loetakse tühiseks just head kommete rikkumise pärast. Sellisteks lepinguteks on näiteks lepingud, kus kohustatakse religioonist loobuma, piiratakse isiklikku liikumisvabadust või üht kreditori eelistatakse teiste kreditoride arvel, liigkasuvõtmise eesmärgiga lepingud jne. Valgustusaja ja liberaalse ühiskonna produktina ei ole lepinguvabadus olnud kunagi piiramatut ja iga ajastu on esitanud ikka ja jälle küsimuse sellest, kuhu need piirid seada ja kui kaugele minna poolte lepinguvabaduse piiramisega.

Lepingu sisu määramise vabadust piiravad lisaks üldistele nõuetele lepingu sisule ka seadusest tulenevad keelud. Seadusliku keelu puhul tuleb tihti hinnata seda, kas keeld puudutab tsiviilõiguslikku tehingut või on tegemist avalik-õigusliku piiranguga. Näiteks ei ole kahtlust, et ravimite müügikeelu rikkumine toob kaasa müügilepingu tühisuse. Kui aga näiteks rikutakse müügilepingu sõlmimisel seaduses ettenähtud kellaajalisi piiranguid või müüakse retseptiravimeid ilma vastava retseptita, siis ei tohiks rikkumise tagajärjeks olla tehingu tühisus. Igal juhul tuleb aga hinnata rikkumise raskust, ohtlikkust või tehingu heade kommete vastast olemust. Võlaõigusseaduse eelnõu ei sisalda üldisi nõudeid lepingu sisule, kuigi teatud juhtudel on erilist kaitset vajavate subjektide (nt tarbijad ja üürnikud) suhtes kehtestatud kohustuslikud nõuded ka lepingu sisule.

Lepingu sisu määramise vabadust võidakse piirata ka imperatiivsete ehk kohustuslike normide sätestamisega seaduses. Imperatiivsed normid ei luba lepingu pooltel kokku leppida teisiti, kui on sätestatud seaduses. Normi kohustuslikkus võib olla väljendatud kas otsese keeluna teisiti kokku leppida või tuleneb see sätte sisust. Need on lepinguvabaduse piirangud, mille eesmärgiks on vältida võimalust kokku leppida ühte poolt kahjustavalt valdkondades, kus peetakse lubamatuks teistsuguseid kokkuleppeid. Need on valdkonnad, kus on vajalik tagada tsiviilikäibe õiguskindlus või poole kaitse (nt vastutus lepingu rikkumise

ees, lepingu lõpetamise kord jne). Võlaõigusseaduse eelnõu kohaselt ei ole lubatud piirata vastutust lepingu rikkumise eest tahtliku ja raske hooletuse tõttu, keelatud on arvutada intressi intressilt jne. Need piirangud lepingu sisu määramise vabadusele vajavad aga piisavalt kohtupraktikat, mis hakkaks kujundama lepingulistes suhetes osalejate käitumist juba preventiivselt. Võlaõigusseaduse eelnõu sisaldab olulisi piiranguid lepingu sisu määramise vabadusele juhul, kui üks pooltest kasutab tüüptingimusi.¹¹ Nii näiteks on eelnõu kohaselt lepingus kasutatud tüüptingimus tühine niivõrd, kuivõrd see kahjustab teist poolt ebamõistlikult, eelkõige siis, kui tüüptingimusega on lepinguliste õiguste ja kohustuste tasakaalu teise poole kahjuks oluliselt rikutud või kui tüüptingimus ei vasta headele kommetele. Ebamõistlikuks kahjustamiseks peetakse eelkõige seaduse olulisest põhimõttest kõrvalekaldumist või lepingu olemusest tulenevate õiguste ja kohustuste piiramist sellisel, et lepingu eesmärgi saavutamine muutub küsitavaks. Seega laieneb kehtiva õigusega võrreldes oluliselt kohtute võimalus kontrollida lepingu sisu.

Igasugused sisupiirangud peavad olema nii sotsiaalselt kui ka majanduslikult põhjendatud, sest lepingulistesse suhetesse sekkudes tunnustatakse teatud eluviise, standardeid, tõekspidamisi ja käitumismudeleid. Kontrollides lepingu sisu ja jättes jõustamata lepingu, mis ei ole kooskõlas heade kommetega või mis hea usu vastaselt rikub teise poole õigustatud huve või põhjendatud usaldust, mõjutavad kohtud ka ühiskonnaliikmete käitumist oma elu planeerimisel ja nende plaanide realiseerimisel. Kui pooled sõlmivad orjastavatel tingimustel lepinguid, mille jõustamise õigustuseks on lepingu aluseks olnud poolte vabatahtlik kokkulepe, ja nendest vabanemiseks puuduvad seaduslikud alused, siis võivad sellel olla ühiskonna jaoks küllalt olulised tagajärjed. Sellisteks tagajärgedeks on täitmata lepingud, lepingu rikkumisest tulenevad suured leppetrahvid, viivised ja võlgnevus, mida ei suudeta kunagi likvideerida, või omakohus (Smith 1996, 143).

Vormivabadus

Lepinguvabadus tähendab ka vabadust kokku leppida lepingu vorminõuetes. Vorm ja formalism on juba Rooma õiguse ajast omanud olulist rolli lepinguliste suhete reguleerimisel. Rooma õiguses tõid ainult formaalsed toimingud kaasa õiguslikud tagajärjed. Tänapäeval on vorminõue tingimus, mis on seadusandja poolt kehtestatud mingil eesmärgil (hoiatav, informeeriv, meeldetuletav jne) ja mille järgimine on valdavalt lepingu kehtivuse tingimuseks. Siiski ei ole lepingu vormil enam sellist maagilist tähendust, nagu tal oli Rooma õiguses ja tehingu kehtivuseks ei piisa ainult vorminõuete järgimisest (Zimmermann 1992, 82–83).

Õigussüsteemist sõltumata on üldtunnustatud vorminõuete kehtestamine tehingutele kinnisasjadega. Kinnisasjadega tehtavates tehingutes on vorminõuded imperatiivsed ja nende rikkumise tagajärjeks on tehingu tühisus. Samasugune vorminõuetele alluv leping on näiteks garantiileping, sest siin on tegemist olulise ohuga garantii andjale ja vorminõue peab täitma garanti hoiatamise funktsiooni.¹²

Seadusega kehtestatud vorminõuded peegeldavad ühiskonna arengutaset. Range formalism ja paindumatus on iseloomulikud arhailisele agraarühiskonnale, mille tunnuseks on range distsipliin ja käitumine ettekirjutatud ning tüpiseeritud mudelite järgi. Sellele vastandlik

situatsioon on absoluutne vormivabadus ja piiramatu individuaalne autonoomia. Formaalsus ja paindlikkus on teineteisele vastanduvad nähtused, millest esimene tagab õiguskindluse, teine aga õigluse (Zimmermann 92, 88). Need on küll antagonistlikud põhimõtted, kuid seadusandja peab vorminõuete kehtestamisel püüdma neid mõlemaid realiseerida.

Võlaõigusseaduse eelnõu lähtub vormivabaduse põhimõttest, rakendades vorminõudeid ainult seal, kus see on vajalik mingil ühiskonna jaoks olulisel eesmärgil. Nii on kehtestatud vorminõuded tarbijalepingutele tulenevalt Eesti ja Euroopa Ühenduse õiguse harmoniseerimise ülesannetest. Samas tagatakse aga peaaegu piiramatu vormivabadus lepingutes, mille pooleks on isikud, kes tegutsevad oma kutse- või majandustegevuse raamides. Arvestada tuleb ka seda, et kohtupraktika võib mõjutada vorminõuete rikkumise õiguslikku tähendust. Kui vorminõuetele antakse liiga otsustav tähendus tehingu kehtivuse üle otsustamisel, võib see viia liigse formalismini.¹³ Vorminõuded toovad kaasa teatud ebamugavused, kuid samas ka ohud, kuna ka kõige väiksem väärtus võib kaasa tuua täiesti ettenägematu tagajärje. Samuti tõusetub vorminõuete kehtestamisel ja õiguse rakendamisel küsimus sellest, kes peab kandma vorminõuete rikkumisest tulenevad tagajärjed – kas isik, kes on lepingu pool, või hoopis advokaat, kelle süül vormiviga tehti. Samas aitavad just vorminõuded nõrgemal poolel aru saada, mida tehing endaga kaasa võib tuua, välistada ebasoodsa olukorra ärakasutamise jne. Seadusandja seatud eesmärgi saab ainult siis saavutada, kui kehtestatud vorminõudeid rangelt järgitakse. Kuid olukord muutub kohe teiseks, kui meil on tegemist konkreetse juhtumiga, kus tuleb hakata hindama, kas seaduse nõuete järgimine toob kaasa talutava tagajärje või on selle tagajärjeks ühiskonna seisukohalt täiesti vastuvõetamatu olukord.

Märkused

1. Tsiviilõiguse all on mõeldud traditsioonilisi pandektilise süsteemi õigusvaldkondi – tsiviilõiguse üldosa, asjaõigus, pärimisõigus, perekonnaõigus ja võlaõigus (kohustusõigus) koos selle peamiste alavaldkondade lepinguõiguse ja õigusvastase kahju tekitamisega. Tsiviilõiguse süsteemi kohta vt Narits 1995; Zweigert, Kötz 1992; De Groot 1992, 7–9; Pandektilise süsteemi kujunemise kohta vt Zimmermann 1992, 29–31.
2. Olulisemad on näiteks UNIDROIT'i poolt välja töötatud Principles of International Commercial Contracts, 1994; Euroopa Lepinguõiguse Komisjoni poolt välja töötatud Principles of European Contract Law, 1996 (tekst kättesaadav aadressil:<http://www.unidroit.org/english/principles/contents.htm>), aga samuti UNCITRAL'i poolt väljatöötatud mudelseadused mitmetes valdkondades, kus on vajalik seaduste ühtlustamine.
3. Näiteks Hollandi uue tsiviilkoodeksi (Burgelijk Wetboek) võlaõiguse osa on oluliselt mõjutanud ka Eesti võlaõigusseaduse eelnõu väljatöötamist.
4. Nii näiteks on ühes olulisemas eraõiguse valdkonnas, võlaõiguses, üldnorme sisaldavaks õiguse allikaks 1. jaanuaril 1965 jõustunud Eesti NSV tsiviilkoodeks. Seega on õiguse rakendajad olukorras, kus üldnormid pärinevad sotsialistlikust õigussüsteemist, vastuvõetud eriseadused aga sisaldavad vabaturumajandusele omaseid põhimõtteid.

5. Terminiga "võlasuhe" tähistatakse selles artiklis suhteid eraõiguslike isikute vahel, mille sisuks on ühe või mitme soorituse tegemise kohustus ja mille tulemusel kantakse väärtused üle kohustatud isikult õigustatud isikule. Selliseks kohustusteks võib olla omandi üleandmine, teenuse osutamine, teo tegemisest hoidumine jne. Kehtiv tsiviilkoodeks kasutab termini "võlasuhe" asemel terminit "kohustus". "Võlg" tähendab kohustust midagi teha tulevikus (Schlechtriem 1999, 1).
6. Eelnõu tekst on kättesaadav aadressil <http://www.riigikogu.ee>
7. Eellepingute õigusliku siduvuse probleemide kohta Eesti õiguspraktikas vt Kull 1998; Nõmper 1999.
8. VÕS § 236 kohaselt ei või elektri- või soojusenergia müüja keelduda energiamüügi lepingu sõlmimisest, kui ostjal on olemas kehtestatud tehnilistele nõuetele vastavad ja müüja võrku ühendatud energiavastuvõtu seadmed ja muud vajalikud vahendid ning ta tagab energia tarbimise arvestamise. Tarbija suhtes loetakse leping sõlmituks niipea, kui tarbija on õiguspäraselt ühendusvõrku ühendatud. Sama on ka sätestatud energiaseaduse (vastu võetud 11.06.1997) §-des 11 ja 15.
9. On lepinguid, mis täidetakse samaaegselt nende sõlmimisega, näiteks ajalehe ostmine kioskist. Lepingute siduvuse tagamine on aga oluline nendes lepingutes, kus võetud kohustuste täitmine toimub hiljem või täitmiseks on püsivad kohustused teise poole ees. Näiteks rendileping, liisinguleping, üürileping, laenuleping jne ka müügilepingud, kus maksmine toimub pärast asja üleandmist.
10. Tsiviilseadustiku üldosa seaduse § 66 lg 1.
11. Tüüptingimus on vastavalt võlaõigusseaduse eelnõu § 32 lõikele 1 lepingutingimus, mis on eelnevalt välja töötatud kasutamiseks tüüplepingutes või mida pooled muul põhjusel ei ole eraldi läbi rääkinud ja mille sisu pool, kelle suhtes seda kasutatakse (teine pool), ei olnud seepärast võimeline mõjutama.
12. Lepingu vorminõuete kehtestamise eesmärkide ja vorminõuete funktsioonide kohta vt lähemalt Köhler 1998, 188–195.
13. Nii on näiteks Saksa kohtupraktikas loetud vorminõudeid rikkudes sõlmitud maa müügileping kehtivaks. Kohus tugines sellele, et kui vorminõude rikkumisele antakse teistsugune hinnang, oleks see hea usu põhimõtte rikkumine (Zimmermann 1992, 87).

Kasutatud kirjandus

Atiyah, P. S. (1989) An Introduction to the Law of Contract. Fourth ed. Oxford, Clarendon Press.

Atiyah, P. S. (1979) The Rise and Fall of Freedom of Contract. Oxford, Clarendon Press.

Beatson, J.; Friedman, D. (1995) Good Faith and Fault in Contract Law. Oxford University Press, Inc.

De Cruz, P. (1999) Comparative Law in a Changing World. London, Sydney, Cavendish Publishing Limited.

De Groot, G. –R. (1992) European Education in the 21st Century. The common law of Europe and the future of legal education. Ed by Bruno de Witte & Caroline Forder. Deventer.

Kull, I. (1999) Võlaõiguse areng kohtupraktikas. – Juridica, nr 9.

Kull, I. (1998) Eellepingu olemusest ja sõlmimise õiguslikest tagajärgedest. – Juridica, nr 2.

Köhler, H. (1998) Tsiviilseadustik. Üldosa. Tallinn, Juura, Õigusteabe AS.

Kötz, H.; Flessner, A. (1997) European Contract Law. H. Kötz. Vol 1: Formation, Validity, and Content of Contracts; Contracts and Third Parties. Oxford, Clarendon Press.

Legrand, P. (1997) Against a European Civil Code. – The Modern Law Review, vol 60, Jan.

Medicus, D. (1996) Schuldrecht I. Allgemeiner Teil. 9., neubearbeitete Auflage. München, Verlag C. H. Beck.

Musy, A. M. Disclosure of Information in the Pre-contractual Bargaining. A Comparative Analyses.

Narits, R. (1995) Õiguse entsüklopeedia. Tartu, Juura, Õigusteabe AS.

Nömper, A. (1999) Probleemi edasiarendus: *culpa in contrahendo* ja eelleping. – Juridica, nr 1.

Schlechtriem, P. (1999) Võlaõigus. Üldosa. Tallinn, Juura, Õigusteabe AS.

Schlesinger, R. B. (1968) Formation of Contract, A Study of the Common Core of Legal Systems. 2 vols. London.

Smith, A. (1996) Future Freedom and Freedom of Contract. – The Modern Law Review, vol 59, No 2.

Wilhelmsson, T. (1995) Social Contract Law and European Integration. Dartmouth, Aldershof, Brookfield USA. Ashgate Publishing Company.

Wilhelmsson, T. (1993) Questions for a Critical Contract Law – and a Contradictory Answer. Perspectives of Critical Contract Law. Aldershot, Dartmouth, Ashgate Publishing Company.

Zimmermann, R. (1992) The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Juta & Co, Ltd. Legal and Academic Publishers, South Africa.

Zweigert, K.; Kötz, H. (1992) Introduction to Comparative Law. 2nd ed. Transl by T. Weir. Oxford University Press, Inc.